

Fortellinger om kjønn i barnelitteraturen

Gjennom litteraturen kan barnehagen vise barn at det er mange måter å være jente og gutt på. Det å synliggjøre et mangfold av muligheter er en utfordring for førskolelærerne.

Av Bergljot Østerås

I følge narrativ teori skapes ulike identiteter i møtet mellom vår egne fortellinger og de myriader av muntlige og skriftlige fortellinger vi møter rundt oss. Kulturens fortellinger finnes i hverdagslivets mange sosiale samspill, men de finnes også i bøker. I barnehagens bøker møter barn fortellinger som representerer det Gulbrandsen (2006) beskriver som kulturelle mønsternarrativer. Dette er betydningssystemer som formidler kunnskap om hva det vil si å være barn i vårt samfunn, men også kunnskap om hvordan blant annet jenter og gutter er eller bør være.

Bøker har betydning for barns lese- og skriveutvikling (Hagtvet, 2004; KD, 2006; Solstad, 2008), og oppmerksomhet knyttet til betydningen av tidlig og god språkstimulering for førskolebarn har bidratt til en tyngre vektlegging av barnehagens språkmiljø. Barnehagens bruk av bøker og litteratur vil tradisjonelt ikke bare være knyttet til litterære opplevelser, men også representere en del av kunnskapsformidlingen. I et læringsperspektiv vektlegges barns ordforråd, begrepsforståelse og språklige kompetanse som viktig, men gjennom litteraturformidling foregår det også en annen type læring som kanskje får mindre oppmerksomhet. Bøker formidler noe om samfunnets kultur, moral og sosiale konvensjoner.

Høytlesning er ingen enkel overføring av budskap og mening, men skjer i en kontekst. Det handler om en prosess der kunnskap konstrueres gjennom deltakelse og samspill med andre. Gjennom denne prosessen tilegner barn seg sentral kulturell kompetanse (Rhedin, 2001). I lesesituasjoner vil barn tolke kulturelle koder med utgangspunkt i sin egen forståelse og tidligere erfaringer for så å skape nye fortellinger som gir mening. På denne måten deltar barn aktivt i konstruksjon av egen kunnskap, men bøkens fortellinger er med på å påvirke kunnskapsproduksjonen i henhold til en kulturell normativ forståelse av hva det innebærer

å være jente eller gutt (Askland & Rossholt, 2009; Davies, 2003). Med utgangspunkt i en slik forståelse har jeg gjennom studentrelatert arbeid vært opptatt av å synliggjøre hvordan barnehagen produserer kunnskap om kjønn og kjønnsdiskurser.

Et narrativt perspektiv

Med utgangspunkt i et narrativt perspektiv har jeg arbeidet med å identifisere ulike forventninger til kjønn i et litteraturutvalg fra barnehagen (Østerås, 2009). Mitt materiale utgjør en registrering av 30 eventyr og bildebøker som ble brukt i spontane og planlagte lesesituasjoner for tre- til femåringer. Registreringen foregikk gjennom to måneder i barnehageåret 2008-09. Årsaken til at jeg har valgt et narrativt perspektiv er at det åpner opp for at virkeligheten kan betraktes som språklige uttrykk som er med på å forme forståelsene våre på bestemte måter. Arbeidet har ikke vært en systematisk analyse av alle bøker, men jeg har valgt å synliggjøre og eksemplifisere hvordan ulike kjønnsperspektiver kan komme til uttrykk i bildebøker og eventyr. Menneskelig kunnskap om kjønn produseres i historiske, sosiale, politiske, kulturelle og språklige sammenhenger (Davies, 2003; Haraway, 1995; Rhedding-Jones, 2005).

Ut fra en slik vitenskapelig forståelse har narrative studier blitt et verktøy for å forstå konstruksjonen av den sosiale virkeligheten og av hvordan sosiale strukturer, relasjoner og identiteter skapes og omskapes. Ifølge nyere kognitiv forskning vil mennesker forstå verden narrativt som fortellinger (Johansson, 2005; Kåreland & Svenska barnboks-institutet, 2005). Erfaringer organiseres som et nettverk av personlige og samfunnsmessige fortellinger som igjen bygger på tidligere fortellinger. På denne måten får fortellingen også en dyp eksistensiell betydning både psykologisk, sosialt og kulturelt (Johansson, 2005).

Hvem er hovedpersoner?

Kåreland og Lindh-Munther (2005) mener med bakgrunn i sin barneboks-forskning fra Sverige at barn identifiserer seg med hovedpersoner av samme kjønn, og at i bøkens verden kan gutter finne flere forbilder å identifisere seg med enn jenter. Påstanden om at gutter ikke leser bøker med jenter som hovedperson, er godt innarbeidet blant forfattere og formidlere, sier Sverdrup (2006). Hun hevder at «kvinnelige forfattere har tatt dette til seg og skriver bøker med minst en gutt som hovedperson» (Sverdrup, 2006:178). På bakgrunn av dette er det interessant å se nærmere på hvem som var hovedpersoner i mitt materiale. Dette er et lite materiale, men resultatene har en tendens som er i tråd med andre funn som viser at de fleste hovedpersoner i barnebøker er hankjønn (Méd, 2007; Mjør, 2007; Öhman & Aspeli, 2007).

Ifølge Mjør (2007) handler småbarnsbildeboka oftest om en tydelig hovedperson som er en gutt. Det viser seg at jente-protagonistene er færre og ikke så populære. Dette bekreftes også av Kåreland (2005).

I de ukene barnehagen registrerte bøker, var eventyr et gjennomgående tema. For barnehagen er de gamle eventyrene en viktig del av kulturarven. Eventyrene viser ofte tradisjonelle mellommenneskelige verdier, men kan også harselere over sosiale og autoritære normer. De har en litterær og pedagogisk verdi fordi de

har et fast mønster i innhold, oppbygging og form. Eventyrene kan fungere som en tekstmal for framtidige lesere og kan være viktige for barns egen tekstproduksjon (Solstad, 2008). Når det gjelder kjønnsperspektivet, er persongalleriet konserverende.

Mannlige eventyrhelter

Mannlige hovedpersoner i eventyrene er oftest tildelt roller som helter. Askeladden er en sentral person i mange eventyr. Han, som det i utgangspunktet ikke er noe særlig tak i, overrasker med sine heltmodige handlinger og får sin belønning. Dette står i kontrast til jentene, som i mange eventyr straffes når de bryter ut av forventede roller og tvinges tilbake i rollene sine.

Det er langt mellom modige heltinner i eventyrene. Dersom damene ikke er hekser eller trollkjerringer, blir livet deres gjerne til gjennom spesielle hendelser, for eksempel gjennom «en annens blikk» eller som følge av prinsens kyss. Dette ser vi i flere kjente eventyr som Tornerose, Snehvit og Askepott (Grimm, Grimm, & Wegling, 2002). Askepott vinner ikke prinsens hjerte fordi hun er klok og rettferdig, men fordi hun er vakker. Tornerose tar seg også godt ut, men etter et møte med den onde feen må hun sove i hundre år før det kommer en prins som vekker henne med et kyss. Eventyrenes prinsesser innehar oftest en passiv rolle og får sin identitet knyttet til sine roller og til sitt utseende.

Illustrasjonene er hentet fra bøkene «29 liv», Kristin Roskifte, «Politimannen som brukte smokk», Gustav Lorentzen og Kari Grossmann (ill.), «Kongen», Tora Marie Norberg og «Frøken Detektiv», Carolyn Keene.

Prinsen og Askeladden får i større grad sin identitet knyttet til sine handlinger.

Eventyr som narrativ sjanger forteller om gode og onde handlinger og om hvordan prinsesser og helter er. Eventyrene kan imidlertid også handle om mer hverdagslige situasjoner, som i *Den syvende far i huset* (Asbjørnsen, Moe, & Nordberg, 2006). Dette eventyret forteller noe om både alder og kjønn; det handler om hvordan ferdamannen må lete seg fram til husets overhode, den syvende far, for å spørre om husrom for natten. Det er bare den eldste mannen i huset som har autoritet til å gi han denne tillatelsen.

Eventyret om *Mannen som skulle stelle hjemme* (Asbjørnsen et al., 2006) handler ikke om autoritet, men er en beskrivelse om hvor ille det går når mannen skal overta de hjem-

lige syslene som vanligvis tilhører kjerringer. Det tydelig at mannen er uten erfaring med denne type aktivitet og det går ikke bra med matlaging og husdyrhold.

Parallele problemstillingen finnes også i bildebøker. Et eksempel på dette finnes i *Paddington som passer huset* (Bond & Alley, 1999). Paddington, som er en teddybjørn, vil så gjerne ta et tak på kjøkkenet. Han er utprøvende, sjarmerende og morsom, men alt han foretar seg i forhold til huslige sysler

Om artikkelforfatteren: Bergljot Østerås er høgskolelektor ved Høgskolen i Hedmark (bergljot.osteras@hihm.no, foto/copyright HiHm).

blir bare rot og kaos, og han framstilles som hjelpsløs.

Jenter påpasses

Mens mannlige hovedpersoner gjerne tildeles helteroller eller beskrives som klønete på kjøkkenet, oppfordres noen av eventyrenes jenter til å være forsiktede og passe seg. Når de er på tur i skogen, bør de holde seg på stien og ikke gå for langt.

I eventyret om Rødhette og ulven (Grimm et al., 2002), går det galt når lille Rødhette forlater stien på vei til mormors hus. Hun burde ha gått strake veien, men selv om hun har kommet galt ut, kommer heldigvis jegeren til slutt og redder henne fra ulven. Ifølge eventyret holder hun seg etter denne opplevelsen til stien; hun stopper aldri mer for å leke langs veien og hun snakker ikke med fremmede. Her er det tydelig hvordan jenter kan bli satt på plass og kontrollert.

Det samme skjer i eventyret i eventyret om Gullhår og de tre bjørnene (Grimm et al., 2002). Hun går for langt inn i skogen, og får seg en lærepenge i møtet med en bjørnefamilie som også har et tradisjonelt familiemønster. Etter møtet med bjørnene løper hun hjem. Hun får skjenn og glemmer aldri hvor redd hun hadde vært. Hun går aldri mer inn i fremmede hus uten at hun er invitert.

Forventninger til kjønn

I utvalget av bøker fra barnehagen er det i hovedsak konvensjonelle kjønnsbeskrivelser som presenteres, enten det handler om mennesker eller dyr. Boka *Skjærgårdsunger* handler om Vegard, Fredrik og Øivind som fisker fra bryggekanten, mens søster Camilla plukker fine skjell (Berg & Frøstrup, 1998). Far tar unggene med ut i båten på fisketur eller på hummerfiske, mens mamma tar vare på lillesøster og tar imot alle når de kommer hjem. Handlinger kan også fortelle noe om forventninger til kjønn.

I boka *Barbapappas nye hus* (Tison & Taylor, 1975) møter vi en mamma som strikker, mens Barbapappa bekymrer seg over at familien har for liten plass. Hele familien deltar etter hvert i husprosjektet, men når farene truer, er det pappa som legger planer for hvordan familien kan forsvares.

I boka om Karsten og Petra (Bringsværd &

Begge illustrasjonene er laget av Sven Nordquist og er hentet fra bøkene «Mamma Mø bygger hytte» og Gubben Pettersen-boka «Da katten Findus var liten»

Litteratur

Asbjørnsen, P. C., Moe, J., & Nordberg, H. (2006). Den store Asbjørnsen og Moe-boka. Oslo: Aschehoug.
 Askland, L., & Rossholt, N. (2009). Kjønnsdiskurser i barnehagen: mening, makt, medvirkning. Bergen: Fagbokforlaget.
 Berg, Ø., & Frøstrup, J. C. (1998). Skjærgårdsunger. Arendal: Friluftsførlaget.
 Bond, M., & Alley, R. W. (1999). Paddington passer huset. Stavanger: Sandviks bokforlaget.
 Bringsværd, T. Å., & Holt, A. (1996). Karsten og Petra på bondegård. [Oslo]: Cappelen.
 Cannella, G. S. (1997). Deconstructing early childhood education social justice and revolution. New York: Peter Lang.
 Czarniawska, B. (2004). Narratives in social science research. London: Sage.
 Dahlberg, C., & Moss, P. (2005). Ethics and politics in early childhood education. London: RoutledgeFalmer.
 Davies, B. (2003). Hur flickor och pojkar gör kön. Stockholm: Liber.
 Formoe, T., Thowsen, A., & Myklebust, M. (1995). Kaptein Sabeltann og Joachim

: på eventyr med Den sorte dame. [Oslo]: Gyldendal.
 Grimm, J., Grimm, W., & Wegling, M. (2002). Brødrene Grimms eventyr. Oslo: Kagge.
 Grossmann, W. (2000). Det var en gang: barnets første eventyrbok. [Oslo]: Gyldendal Tiden.
 Gulbrandsen, L. M. (2006). Kulturpsykologiske tilnærminger til barns utvikling. I L. M. Gulbrandsen (red.), Oppvekst Psykologi og utvikling Innføring i psykologiske perspektiver (s. 247-272). Oslo: Universitetsforlaget.
 Hagtvet, B. E. (2004). Språkstimulering tale og skrift i førskolealderen (2. utg. utg.). Oslo: Cappelen akademisk forlag.
 Haraway, D. J. (1995). Situerte kunnskaper: vitenskapsspørsmålet i feminisismen og det partielle perspektivets forrang. I K. Asdal (red.), En Kyborg til forandring: nye politikk i moderne vitenskaper og teknologier (s. 43-67). Oslo: TMV-senteret.
 Iversen, A. (2006). Italesatt taushet: kjønnsneutralitet som diskursiv posisjonering. Tidsskrift for kjønnsforskning, nr 3 2006, 21-37.
 Johansson, A. (2005). Narrativ teori og metod med

livsberättelsen i fokus. [Lund]: Studentlitteratur.
 KD. (2006). Forskrift om rammeplan for barnehagen fastsatt 1. mars 2006. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
 Kåreland, L., & Svenska barnboksintitutet. (2005). Modig och stark - eller ligga lågt: Skönlitteratur och genus i skola och förskola. Stockholm: Natur och Kultur.
 Lenz Taguchi, H. (2004). In på bara benet: en introduktion till feministisk poststrukturalism. Stockholm: HLS förlag.
 Méd, N. C. S. (2007). Jakten på Pippi og Nancy Drews arvtagere i moderne norsk barnelitteratur: en heltinnestudie. N.C.S. Méd, Oslo.
 Mjør, I. (2007). Berre eit skjørt? genusproblem i bildeboka Apan fin. I K. Vold (red.), Årboka litteratur for barn og unge (s. 60-70). Fagernes: Det Norske Samlaget.
 Nordin-Hultman, E. (2004). Pedagogiske miljøer og barns subjektsskaping. Oslo: Pedagogisk forum.
 Nordqvist, S. (1992). Gubben og katten på tellettur. [Oslo]: Damm.
 Rhedding-Jones, J. (2005). What is research? methodological practices and new approaches. Oslo:

Universitetsforl. Rhedin, U. (2001). Småbarnsbilderboken och det lilla barnet. I N. Goga & I. Mjør (red.), Møte mellom ord og bilde Ein antologi om bildebøker (s. 26-52). Oslo: Landslaget for norskundervisning og Cappelen Forlag as.
 Solstad, T. (2008). Les mer! : utvikling av lesekompetanse i barnehagen. Oslo: Universitetsforl. SOU. (2006). Statens Ofetlige Utredningar. Jämsställd förskola- om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete SOU 2006:75. Stockholm: Fritzes.
 Sverdrup, K. (2006). Guttersa og jenteblått. I J. o. S. Ewo, Kari Woxholt (red.), Kartet og terrenget: linjer og dykk i barne- og ungdomslitteraturen (s. 178-182). Oslo: Omnipax.
 Tison, A., & Taylor, T. (1975). Barbapappas nye hus. Oslo: Ernst G. Mortensen.
 Öhman, M., & Aspeli, W. (2007). Den viktige hverdagen: hverdagsfortellinger og grunnleggende verdier. Oslo: Pedagogisk forum.
 Østerås, B. (2009). Forventninger til kjønn i barnehagens litteraturutvalg (No. 978-82-7671-757-0). Elverum: Høgskolen i Hedmark.

Holt, 1996) er det kvinnelige førskolelærere som tar barnehagebarna med til bondegården der bonden kjører traktor og bondekona melker kuer. Kaptein Sabeltann er den fryktløse helten som drar ut på eventyr med sjørøverskuta si (Formoe, Thowsen, & Myklebust, 1995), mens den fredelige Gubben (Nordqvist, 1992) steller alene i et rotehus som ikke ligner noe. Han er den som tar vare på katten Findus, og han har en lekende og mindre ansvarspreget innstilling til omsorgsoppgavene enn det som ofte framstilles hos kvinnelige omsorgspersoner.

I bøkene finnes også en kjedeligere kjønnsvariant som representeres ved den lille røde høna (Grossmann, 2000). Hun har ingen direkte omsorgsoppgaver, men hun finner hvetekornet, tar ansvar for å så, stelle planten, skjære og høste, og til slutt bake brød av melet. Hun maser og moraliserer over dem som ikke orker delta i hennes prosjekt, før hun selv spiser brødet uten å dele med noen. Moralene er at den som ikke hjelper til, får heller ingen ting. Den lille røde høna styres av rasjonalitet og fornuft, egenskaper som ofte brukes i beskrivelsen av menn, men i tillegg kan den lille røde høna oppfattes som ganske kjedelig moraliserende.

Meningsskaping innen tilgjengelige diskurser

Gulbrandsen (2006:261) mener at i enkelte sammenhenger vil det være mulig å identifisere dominerende diskurser eller mønsternarrativer som typiske former, men det er alltid alternative og til dels konkurrerende varianter tilgjengelig. Dikotom forståelse av kjønn kan etableres og opprettholdes ved hjelp av fortellinger. Å analysere narrativer kan ifølge Czarniawska (2004) handle om å dekonstruere fortellingene, avsløre dikotomier, eller å rette oppmerksomhet mot det som ikke blir uttrykt.

Skal alternativene være tilgjengelige, må de synliggjøres. Begrepet subjektposisjon kan brukes for å beskrive de muligheter og begrensninger som vi som mennesker må orientere oss etter innenfor en gitt diskurs (Cannella, 1997; Dahlberg & Moss, 2005). Diskurs i denne sammenheng handler ikke bare om en språklig konstruksjon, men også om institusjonell praksis som setter begrensninger for tanker, hva som er gyldig eller ikke gyldig, og hva som oppfattes som meningsfullt eller ikke meningsfullt. Med en slik forståelse vil ikke subjektet representere noe som er nedlagt i mennesket som noe gitt

eller forutbestemt. Begrepet subjektivitet brukes i en forståelse av at det subjektive handler om hvordan jeg opplever meg selv.

Barnet som subjekt kan velge å forholde seg på varierende måter ut fra forståelse av situasjoner, sin egen meningsskaping, tenkning og handling. I enhver kunnskapsproduksjon finnes det dominerende diskurser som henviser til virkelighetsoppfatninger og meninger som setter rammer for språk og praksis. Mennesker lærer å være subjekter og de skaper seg selv som subjekter på varierende måter i ulike relasjoner på ulike arenaer (Davies, 2003; Lenz Taguchi, 2004). Ved å være en del av en sosial sammenheng vil barn gjennom språk og kultur få erfaringer om seg selv og konstruere forståelse og oppfatninger om seg selv i ulike kontekster. Barnehagens litterære narrativer og fortellinger er med på å påvirke og forme tilgjengelige diskurser.

Legitimt å avvike fra diskursen?

Barnehagebarn vil oppleve ulike situasjoner gjennom høytlesning, voksenstyrte aktiviteter, samhandling, lek og hverdagsliv som formidler ulike oppfatninger om hvordan barn og voksne er og bør være. De vil møte forskjellige tilbakemeldinger på utseende, klær, på egne tanker, meninger og handlinger, men barn kan forholde seg til dette som selvstendig tenkende og handlende subjekter. På mange måter kan vi si at vi *skaper oss selv* og *vi skapes av andre* (Nordin-Hultman, 2004:172). I den grad vi skapes av andre, vil barn også påvirkes både av normative og deskriptive forestillinger om for eksempel kjønn. Begrensningene i denne sammenheng er knyttet til hvilke diskurser som er tilgjengelige, og i hvilken grad det er legitimt å være annerledes enn det som formidles gjennom diskursive «sannheter».

Enhver kunnskapsproduksjon kan fungere ekskluderende, undertrykkende eller frigjørende, og kan produsere diskurser som rommer forståelse og praksis som stiller posisjoner til rådighet (Cannella, 1997; Iversen, 2006). Det finnes posisjoner som barn tar, og posisjoner som barn tildeles.

Statens Offentlige Utredningar (2006) peker på at barnlitteraturen kan framstille kjønns-mønstrene ensidige. Dette er også synlig i mitt materiale. Gutter framstilles i stor grad som sterke og aktive, mens jenter er tilpassningsdyk-

tige og passive. Foreldre inntar tradisjonelle kjønnsroller. Barn vil fortolke kjønn med utgangspunkt i egne erfaringer og hvordan de oppfatter hva det vil si å være jente eller gutt. Dette kan bidra til dualistiske og begrensende kjønnskategorier som trekker opp grenser for hva som er legitimt å gjøre.

Behov for mangfold

Narrativer formidles blant annet gjennom bøker og eventyr og utgjør en del av sosiale og kulturelle omgivelsene som påvirker barns meningsskaping. Hvordan påvirkningen skjer, vet vi fortsatt for lite om. I det pedagogiske arbeidet i barnehagen må personalet ta høyde for at barn kan ha mange identiteter. Det innebærer at vi trenger flere hovedpersoner enn Askepott og Kaptein Sabeltann.

Gjennom bøker kan barnehagen synliggjøre et mangfold av handlingsalternativer og muligheter for både jenter og gutter. Endringer kan skje gjennom konstruksjon av nye diskursive fortellinger, men det er vanskelig for nye fortellinger å få innpass i forståelsesrom der gamle fortellinger har gjort oss «blinde» for at noe kan være annerledes. (Davies, 2003).

Det som er annerledes kan relateres til etnisitet, seksualitet, alder, kulturelle og sosiale forskjeller, men også om det å være jente eller gutt på riktig måte. I arbeidet med å oppdra barn til å møte og skape et likestilt samfunn er det nødvendig med bevisste holdninger til pedagogisk arbeid. En del av dette arbeidet handler også å reflektere over valg av bøker og å skape rammer for refleksjon om innholdet i det som formidles. Ved å gi barn et variert utvalg av fortellinger og bøker kan barnehagen være med å utfordre dikotome forestillinger og det vi tar for gitt. Det betyr ikke at voksne skal velge såkalt «riktig» barnelitteratur, men heller at barn må få tilgang på et mangfold av fortellinger som åpner for å stille spørsmål ved det selvfølgelige og utfordre vedtatte sannheter om kjønn. Det kan være en utfordring for både førskolelærere og utdannere.

Nyttige nettadresser:

www.nordiskbarnehageforskning.no
www.medvirkning.no